

GENERACE, MLÁDEŽ A JEJÍ VÝZKUM

Petr Sak

Anotace. Autor sleduje vývoj mládeže od konce 2.světové války, člení jí do pěti generací, každou tuto generaci charakterizuje a srovnává s ostatními. Zatímco první čtyři generace formují tradičně významné společenské události a změněné společenské podmínky, pátá generace je první generací zformovanou novými technologiemi, které převádějí do elektronické a virtuální podoby všechny stránky života této generace.

Současně autor informuje jaký byl v období každé generace výzkum mládeže.

Klíčová slova: informační a komunikační technologie, generace, mládež, digitalizace, virtuální realita, kyberprostor, hodnoty, volný čas, volnočasové aktivity, sociologie mládeže,

Ve své profesní kariéře jsem realizoval jako řešitel více než 150 výzkumů mládeže od sedmdesátých let do současnosti. U některých témat mám časovou řadu výzkumů prováděných stejnou metodikou na shodně definovaném reprezentativním výběrovém souboru od roku 1982. První sociologický výzkum, na kterém jsem se podílel, tehdy jako tazatel, byl výzkum volného času obyvatel průmyslové aglomerace Blanky Filipcové, který se uskutečnil v červnu 1968 v Ostravě.

V tomto textu nebudu interpretovat jednotlivá data, ale chci se pokusit nad rámec empirických dat o zamyšlení nad poválečným vývojem mládeže. Při sledování kontinuálního vývoje se pokusím mládež vřadit do řetězce generací. Tato generační typologie umožní komparaci a usnadní nalézt specifika mládeže v jednotlivých etapách vývoje společnosti. Přitom generační odlišnosti jsou nejen efektem společenských podmínek, ale i zdrojem dalších změn ve společnosti, jejichž významným subjektem jsou v nemalé míře právě aktuální generace mládeže.

Vycházím z teze o vzájemné provázanosti společnosti a mládeže, která je nejsenzitivnější složkou společnosti a tudíž vývojové trendy se nejdříve objevují u ní. Stává se tak předobrazem budoucí společnosti. Tato teoretická teze je v konkrétních historických podmínkách opakovaně potvrzována.

První generací je poválečná generace (budovatelská), tvořená ročníky narozenými před 2. světovou válkou. Dle mého výzkumu (Sak, Kolesárová, 2009; 2012) jde o

nejvýraznější generaci jako objekt i společenský subjekt od poloviny 19. století. Podoba této generace vycházela ze stavu a historického vývoje společnosti od konce třicátých let, přes okupaci a euforii konce války a poválečné obnovy společnosti. Její základní společenský postoj, z něhož vycházela její generační aktivita vyjadřoval, že **je třeba vybudovat novou sociálně spravedlivou společnost**. Zde jsou příčiny celoživotní společenské aktivity této generace. Kvalitu svého individuálního života chtěli utvářet její členové prostřednictvím formování nové kvality společnosti. Pod tlakem tohoto silného postoje podloženého osobní životní zkušeností se generace většinově podílela na budování socialismu, které se postupně ukázalo jako deformované stalinizmem. Po reflexi těchto deformací generace vstoupila do další fáze společenských aktivit, které v úhrnu usilovaly o reformu deformované společnosti. Vyvrcholením těchto snah bylo Pražské jaro, jeho potlačení vojenskou okupací a úpadek do normalizace. Možnosti profesního a společenského působení nejaktivnější části generace byly normalizací utlumeny. Do třetice vstoupila tato generace do společenského zápasu na přelomu středního věku a stáří při listopadovém převratu. Paradoxem této společensky nejaktivnější generace je, že její angažmá (únor 1948, Pražské jaro, převrat v listopadu 1989) skončilo vždy tragicky a listopad 1989 definitivně pohřbil Pražské jaro.

Životní fáze, kdy tato generace byla mládeží, spadá do období vyřazení sociologie z vědeckého a akademického života se zdůvodněním, že se jedná o buržoazní pavědu. Společnost se musela zříci poznávání sebe sama prostřednictvím empirických sociologických výzkumů. Proto ani tehdejší mládež nebyla zkoumána metodami sociologického výzkumu. Avšak při absenci sociologického obrazu generace můžeme čerpat poznatky o této generaci mládeže z literatury a z filmu. Vynikající uměleckou výpovědí je např. román Milana Kundery „Žert“ i jeho filmový přepis. Četné a zajímavé jsou i umělecké výpovědi dalších příslušníků této generace, zvláště ve svých proměnách v průběhu padesátých a na počátku šedesátých let. Typickým představitelem generace a jejích metamorfóz je spisovatel a dramatik Pavel Kohout.

Druhou generací (reformní) je generace Pražského jara. Tato generace již nemohla vycházet z osobní zkušenosti předválečného Československa a z okupace. Nejvýraznějším reprezentantem této generace bylo studentské hnutí, které svým způsobem předběhlo spisovatele na jejich IV. sjezdu. Sociálně a politicky tato generace zrála v šedesátých letech, které zpětně hodnotíme jako zlatá šedesátá a já osobně jako nejlepší stav společnosti, v němž jsem žil. V té době však mladí lidé byli vůči společnosti značně kritičtí. Jejich kritičnost se neodvívěla od touhy po návratu kapitalizmu, ale vycházela z jejich idealizmu. Poměřovali společenskou skutečnost se svými ideály a při tomto srovnání se ukazovaly pro ně

nepřijatelné jevy. Pozice stranické nomenklatury ve společnosti a její deformující vliv na vývoj společnosti (kultura, ekonomika, média), nedostatek skutečné demokracie, cenzura atd. Společenské aktivity této generace usilovaly o reformu ve směru jejich ideálů. Tím vznikla ve společnosti mimořádná situace, kdy mladá a střední generace se v pohledu na společnost a na její reformu shodovaly. Tato generace mládeže žila v sociálním, politickém a kulturním klimatu vytvořeném generací předchozí. Tedy v klimatu jehož projevem byl famózní úspěch Československa na světové výstavě Expo 58, v šedesátých letech nástup nové filmové české vlny, která byla na špičce světové kinematografie, světová úroveň divadelnictví (úspěšné byly zájezdy Národního divadla do západních zemí), pozoruhodný rozvoj literatury, včetně poezie (B.Hrabal, O. Pavel, M.Kundera, J.Seifert, V.Holan).

Studentské hnutí bylo koncem šedesátých let světový fenomén, v některých západních zemích se radikalizovalo až do podoby barikád na ulicích a překreslovalo politiku ve svých zemích. Velká a respektovaná osobnost Francie Charles de Gaulle odstoupil v důsledku studentských bouří z funkce prezidenta. V USA studenti, děti z bohatých rodin vyšší střední třídy, ke zděšení politických elit, obsazovali studentské kampusy a bojovali s policií, aby založili hnutí hippies, zcela protikladné hodnotám a tradici kapitalistické Ameriky postavené na zisku a majetku. Řada představitelů tehdejší západní studentské revolty v dalších životních fázích nebyla konzistentní se svými mladistvými ideály a hodnotami a na politické škále se přesunuli na opačný konec. Tak dřívější studentští revolucionáři jako např. Jožka Fischer jako německý ministr zahraničí navázal na válečnické tradice Německa a v roce 1999 se podílel na bombardování Bělehradu, John-Cohn Bendit se stal součástí nejtvrďšího neoliberálního bruselského establishmentu. A z americké generace květinových dětí, která tak vyděsila americké politické elity se po mladistvém vybouření a protestech, k nimž byla do značné míry dotlačena a vyprovokována povolávacími rozkazy k válce do Vietnamu, z něhož se mnozí z této generace vraceli v rakvích zahalených americkou vlajkou, se stala generace Reaganových neokonzervativců.

Studentské hnutí v Československu však nevycházelo z amerického studentského hnutí, jak tvrdí přední představitel americké ztracené generace Timothy **Leary ve své** knize Chaos a kyberkultura (Leary, 1997), ale formovalo se na řešení vlastních problémů a témat československé společnosti. Těžko např. mohli čeští studenti, jako američtí, stávkovat za zrušení školného, protože v Československu jiné než bezplatné školství neexistovalo. Styčným bodem mohla být nedotknutelnost akademické půdy, která byla narušena policií jak na amerických univerzitách, tak v Praze na strahovských kolejích na podzim 1967. Střet studentů s policií na Malé Straně a ve strahovských kolejích se stal krystalizačním bodem

vyvření pozic a latentního skrytého konfliktu „konzervativních“ a progresivních sil ve společnosti na podzim 1967 a odvolání tehdejšího ministra vnitra J.Kudrny vítězstvím progresivních sil v přicházejícím Pražském jaru.

Sociální věk mládeže této generace spadá do období revitalizace sociologie v šedesátých letech, období pro českou sociologii mimořádně plodné. V roce 1966 byla ustavena Československá sociologická společnost a na jejím ustavujícím sjezdu se do sekce sociologie mládeže přihlásilo 266 účastníků. Tento počet vyjadřoval zájem o mládež v Československu šedesátých let. Zájem nebyl rozložen rovnoměrně na všechny sociální skupiny mládeže, největší pozornost vyvolávala vysokoškolská mládež. Bylo to tím, že mládež, a zvláště vysokoškolští studenti, v té době patřili k předním tématům světové sociologie. Další příčinou byly aktivity studentů v Československu jako majáles, činnost vysokoškolského filmového klubu, včetně diskusí o filmech, ale i nad politickými tématy, vydávání studentských časopisů. V průběhu šedesátých let postupně narůstala i přímá politická aktivita, která vyvrcholila po zvolení vysokoškolského výboru na vysokoškolské konferenci na podzim 1966.

Sociologie mládeže se postupně orientovala na empirické výzkumy, avšak od zvolení výzkumného tématu, sběru dat, jejich interpretaci a zveřejnění zabralo v rozjiždějí se sociologii určitou dobu, takže hlad po mládežnických tématech v československé společnosti byl uspokojován překlady a publikacemi esejistického charakteru (Mácha,1966; Toti,1966) a stále častějšími články v odborných časopisech. Autoři článků do značné míry navazovali či vycházeli z odborné produkce západní sociologie, která měla ve zkoumání mládeže náskok.

Podnětné pro začínající sociologii mládeže byly články Miluše Kubíčkové, která do československého prostředí přenášela teoretické i metodologické poznatky, získané na vědecké stáži v USA. K prvním výzkumníkům a autorům vznikající disciplíny patřily Jiřina Šíková, Libuše Šilhanová, Eliška Freiová, Jana Vítečková, Antonín Matějovský a na Slovensku Peter Ondrejkovič a Laco Macháček. Nejvýraznější osobností sociologie mládeže však byl v šedesátých a v sedmdesátých letech František Kahuda, který kromě vědeckovýzkumného a autorského působení se o disciplínu zasloužil v šedesátých letech založením Laboratoře sociálního výzkumu mládež.

Normalizace po srpnu 1968 navodila společenskou „hybernizaci“ generace mládeže šedesátých let. Významná část emigrovala, přičemž motivací k emigraci bylo více. Menší část se mohla obávat represí za svou politickou aktivitu, další zmrazení společenského vývoje, uzavření hranic a potlačení svobody. Velká část využívala mimořádně příznivých okolností v cílových zemích pro profesní kariéru a zlepšení ekonomické stránky svého života, které byly dány velkou vstřícností západních zemí vůči československým emigrantům. Část

z emigrantů se po listopadu 1989 vrátila a odlišnost zkušenosti z života v emigraci a v normalizačním Československu tvoří určitou rozpolcenost této generace.

Mezi protagonisty listopadového převratu můžeme pozorovat reemigrující osobnosti studentského hnutí konce šedesátých let (J.Kavan byl dokonce ministrem zahraničí Zemanovy vlády a předsedou Valného shromáždění OSN a Karel Kovanda předsedou Rady bezpečnosti OSN), jako generace se však oproti očekáváním z šedesátých let v dalších desetiletích výrazně neprojevila.

Třetí generací je normalizační generace, charakterizovaná pragmatičností a sociální adaptabilitou. Jedinci s jiným sociálním a psychickým profilem se cítili jako cizinci vně své generace (Křenková, 2015). Tato generace se láme v polovině osmdesátých let, odvisle od změn ve společnosti.

Normalizační československou společnost vystihuje nejlépe pojem „gulášový socialismus“. Ideje a hodnoty socializmu byly popřeny nejdříve vojenským obsazením cizí mocí a posléze vlastním represivním aparátem. S tím se nebyly schopny smířit především předváleční komunisté, jejichž symbolem se stal František Kriegel, ale také Jan Palach. Normalizační moc udělala s veřejností nepsanou smlouvu a za potlačené socialistické hodnoty a ideje veřejnosti nabídla „gulášový socialismus“, vlastní variantu západní konzumní společnosti. V jejím hodnotovém klimatu sociálně zrála mládež normalizační generace a k pragmatismu a sociální adaptabilitě tak přidávala hodnotovou orientaci konzumní tržní společnosti. Normalizace a normalizační generace mládeže tak vlastně byly přípravou na polistopadovou neoliberální společnost.

Proměna společnosti v druhé polovině osmdesátých let probíhala odlišně od změn v šedesátých letech. V šedesátých letech byl ve společnosti intelektuální a ideový kvas ve všech oblastech lidské činnosti a vnější proměny byly důsledkem implikativního vývoje společnosti. V osmdesátých letech byl zdroj změn mimo československou společnost, v Sovětském svazu. S nadějí i s obavou byly sledovány koncepce „glasnosti“ a „přestavby“ a v návaznosti na tyto změny docházelo k postupným, spíše drobným změnám. Tomu odpovídá i „poslední dějství“ mládeže v reálném socializmu. Koncem osmdesátých let se proměňovala mládežnická organizace SSM ve směru pohybu ve společnosti a projevem tohoto pohybu byla i manifestace 17.listopadu 1989, která byla organizovaná touto organizací a prosazena jejím předsedou Vasilem Mohoritou.

To, co je z historického odstupu vnímáno jako listopadová revoluční mládež je směs členů mládežnické organizace, jejího aparátu a přívrženců neformálních skupin mládeže, přičemž vliv a význam těchto skupin se v postupných etapách převratu přelával. Na samotné

manifestaci byl však i nezanedbatelný počet příslušníků střední a staré generace. Do Prahy přijel i samotný Alexandr Dubček a jeho spolupracovníci z Obrody.

Nabízí se otázka atributů jako je pragmatičnost a sociální adaptabilita této generace a její revolučnosti, tedy její role v listopadových událostech. Z této otázky logicky vyplývá další otázka, nakolik byly večerní události 17. listopadu spontánní a nakolik byly připravované. Je známé, že Miroslav Štěpán, (předseda MV KSČ a člen předsednictva ÚV KSČ) vývoj událostí na Národní třídě „on line“ sledoval. Na Národní třídě se odehrála STB perfektně připravená hra na mrtvého studenta Zifčáka, kterou „naivní“ Petr Uhl vypustil do světa zpravodajských agentur a odstartoval tím převrat v Československu. Parlamentní vyšetřovací komise k událostem 17. listopadu s profesionálním zázemím hru na mrtvého studenta neodhalila, proč asi? Zvládla to však amatérská komise studentů Pedagogické fakulty UK. V rozhovoru v České televizi k výročí 17. listopadu v roce 2015 generál Aloiz Lorenz prohlásil, že STB chtěla zabránit otřesům při společenské změně a převrat připravovala několik měsíců před listopadem. Ve shodě uvádí v posledních rozhovorech tehdejší generální tajemník ÚV KSČ Milouš Jakeš, že Listopadový převrat připravila a realizovala STB.

Jaká tedy byla úloha mládeže? Někteří z těch, kteří se nazývají studentští vůdci 17. listopadu a i několik dalších dnů nebyli v Praze a k „revoluci naskakovali“. Vzhledem k mezinárodně politickému a vnitropolitickému vývoji jiná varianta vývoje než společenská změna v Československu nepřipadala v úvahu a mladí „revolucionáři“ svou aktivitou nešli proti „toku dějin“, ale naopak pragmaticky se pustili po proudu revoluce.

Generace převratu je v současnosti ve věku na konci svých čtyřicátých a v padesátých letech a nastavuje klima tvrdé tržní společnosti bez přívlasků, a v dichotomii Ericha Fromma „Mít či být“ se bezvýhradně kloní k hodnotám a životnímu stylu postavenému na „mít“ a navazuje tak hodnotově na normalizační „gulášový socialismus“.

V normalizaci byla kritizována sociologie mládeže šedesátých let, především z ideologických a z politických pozic. Vyčítán jí byl netřídní přístup. Překvapivě však sedmdesátá a osmdesátá léta představovala z institucionálního hlediska vyvrcholení výzkumu mládeže.

Význam a výsledky sociologie mládeže se projeví v její institucionalizaci. Z Laboratoře sociálního výzkumu mládeže se stal v rámci Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy „Ústav sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství“, výzkumné pracoviště orientované na problematiku mládeže, které navzdory stísněným politickým podmínkám se do poloviny sedmdesátých let vyprofilovalo jako kvalitní vědeckovýzkumné pracoviště. Vybudování „Ústavu sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství“ a dosažení solidní úrovně

jeho produkce bylo především zásluhou jeho prvního ředitele Františka Kahudy, který byl jako vědec široce multidisciplárně zakotven (metodologie, statistika, pedagogika, sociologie). Ústav vydával periodikum „Mládež a společnost“, v němž publikovali nejen čeští, ale i slovenští autoři (L.Macháček, P.Ondrejko). Druhou ediční řadu tvořil „Sborník vědeckých prací Ústavu sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství“.

Koncem sedmdesátých let a v osmdesátých letech se také institucionalizoval výzkum mládeže v rámci mládežnické organizace. Personálně nevelké „Metodicko poznávací středisko“ vedle vlastní výzkumné činnosti pořádalo odborné semináře a především vydávalo teoreticko metodologický bulletin *Impuls*, který se stal tiskovou platformou českého výzkumu mládeže. V první polovině osmdesátých let vzniklo dokonce samostatné výzkumné pracoviště SSM „Vědeckovýzkumné středisko ÚV SSM“ (J.Matějka, J.Dvořáček), které se zabývalo řadou aktuálních témat, především souvisejících s činností mládežnické organizace, na úrovni aplikovaného výzkumu (např. volný čas a kulturní aktivity, problematika sociálně handicapované mládeže, zájmy mládeže, začleňování mládeže do pracovního procesu).

Ve vysokoškolském prostředí mělo dominantní pozici výzkumné pracoviště Ústavu marxismu leninizmu Univerzity Karlovy „Studijně metodické středisko“ (A.Matějovský, D.Holda, J.Buriánek, P.Kuchař, Z.Mansfeldová, J.Munk, R.Havlík). Trvalým a stěžejním tématem tohoto řešitelského týmu byly hodnotové orientace vysokoškolské mládeže. Výzkum názorů a postojů mládeže zařazoval do výzkumného programu také Ústav pro výzkum veřejného mínění (K.Rychtařík, L.Vacek, J. Herzmann, I.Tomek, S.Hampl, P.Dvořák).

Vyvrcholením výzkumu mládeže, přinejmenším v organizační rovině, byla druhá polovina osmdesátých let. Vedle již existujících výzkumných pracovišť vznikl na akademické půdě v rámci Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV „odbor pro výzkum mládeže“ (V.Dubský, P.Sak, Z.Mansfeldová, M.Čermáková, A.Kabátek, H.Jeřábek, Z.Vajdová, P.Matějí, F.Pelka, L.Gatnar). Do badatelského plánu základního výzkumu Československé akademie věd byl zařazen stěžejní směr k problematice mládeže, s členěním na hlavní a dílčí úkoly. Do jeho řešení bylo zapojeno kolem dvaceti řešitelských týmů z různých institucí. Akademické pracoviště realizovalo empirické výzkumy a vydalo několik publikací (Sak, 1986). Významnou prezentací dosažených výsledků a teoreticko metodologické úrovně sociologie mládeže osmdesátých let bylo vydání monotematického čísla *Sociologického časopisu k výzkumu mládeže* (1985/5).

V rámci vědecké komunity docházelo k polemikám a k diskusi, rozvíjená teoretická koncepce mládeže (Sak, Kabátek, 1989) byla kritizována pod názvem *ontologické pojetí* v článku *Marxistické či ontologické pojetí mládeže* (Holda, Matějovský, 1989).

V osmdesátých letech se česká sociologie mládeže zapojila do mezinárodní spolupráce. Především prostřednictvím symposií, která se konala nejdříve v bulharském Primorsku později Varně, a stala se organizační a intelektuální platformou mezinárodní sociologie mládeže, zpočátku v rámci bývalých socialistických zemí a později při spolupráci s výzkumným výborem 34 – sociologie mládeže Světové sociologické asociace, stále silněji také spolupráce s tehdejší západní sociologií. Druhým bodem pro kontakt se západní sociologií mládeže byl pro české sociology Centrální ústav pro výzkum mládeže v Lipsku a jím pořádané vědecké konference a semináře.

Československá sociologie mládeže se zapojila do řady projektů mezinárodních výzkumů jako byly: „Životní dráhy mládeže“ (V.Dubský) „Pracující mládež: orientace a životní dráhy“. (V.Dubský), téma „Reprodukce sociální struktury mládeže“ (P.Sak) v rámci mezinárodního výzkumu „Sociální aspekty formování nových generací dělnické třídy“. Výsledky mezinárodního výzkumu „Přechod mládeže ze vzdělávacího procesu do praxe“ (P.Sak), v jehož rámci se uskutečnila koncem osmdesátých let v šesti zemích empirická šetření, již nebyly prezentovány.

V devadesátých letech **nastupuje čtvrtá (transformační) generace**, která ve svých počátečních populačních ročnících představuje sociologickou exkluzivitu. Je formována dvěma společenskými systémy, nejdříve reálného socialismu a posléze nastupujícího kapitalismu. Další změnou prožívanou ve fázi jejího sociálního zrání je rozpad Československa a začlenění České republiky do NATO a do Evropské unie.

Je zajímavé, že tyto události nevzpomíná tato generace jako významné a její utváření neprobíhá podle mechanismů formulovaných Karlem Mannheimem a respektovaných od té doby sociology generací. Podle jejich pojetí generaci formuje významná společenská událost či výrazně změněné společenské podmínky (Mannheim, 2007). Po řadě výzkumů jsem však dospěl k poznatku, že tato generace je první formována ne jako dosud jednoznačně společensky, ale technologicky, a to díky rozmachu ICT (informační a komunikační technologie). Ovšem tento vliv se prosazoval pozvolna a v užším záběru a postupně se zvyšovala intenzita i záběr. Devadesátá léta nicméně charakterizovala také společenská destrukce, pronikající do hodnotového systému, struktur, institucí, životního stylu, ekonomiky. Také to se promítlo do této generace mládeže. Došlo k proměnám volnočasových aktivit, zvláště náročnější formy trávení volného času se staly vzácnějšími. Rovněž v typických jevech problémovosti mládeže došlo k vážným proměnám. V sociálním věku mládeže nejen výrazně vzrostla konzumace alkoholu a nikotinismus, ale tato generace

představuje také „sociální médium“ implementace drog do české společnosti. Klesl věk zahájení sexuálního života. V polovině devadesátých let 40% mládeže mělo sexuální zkušenost do 15 let svého věku. Na druhé straně tato generace odkládá přebírání rolí dospělých a tak i „věk nástupu do dospělosti“.

I s odkazem na vlastní výzkumy mohu říci, že o vývoji mládeže v devadesátých letech vypovídá také pozice jednotlivých sociálně politických i náboženských směrů v generačním vědomí, ale ještě více vývoj této pozice. V první polovině devadesátých let mladí lidé preferovali liberalismus a konzervatismus. V druhé polovině devadesátých se význam všech těchto náboženských i sekulárních sociálně politických směrů (ideologií) propadá. Současně dochází ke změnám v hodnotovém systému. V době propojování jednotlivých civilizací a jejich globalizace, v hodnotovém systému transformační generace mládeže dochází k poklesu globálních hodnot, životního prostředí, míru a zdraví. V první polovině devadesátých let tato generace, oproti tiché revoluci R. Ingleharta, znamenající posun od materiálních k postmateriálním hodnotám v západní společnosti (Inglehart,1988), provádí tichou kontrarevoluci, když oproti předchozí generaci mládeže a souběžné střední a staré generaci mění hodnotovou orientaci valorizací hodnoty majetku a devalorizací sociálních hodnot. Hodnotový systém se nejen modifikuje, ale klesá jeho význam jako celku. Hodnotový systém a ideové směry ztrácejí na významu pro život a chování mladé generace. Co tedy určuje její chování a rozhodování? Pro výraznou část této generace je to pragmatismus, konzumerismus a hédonismus.

Na základě analýz empirických dat dalších výzkumů jsem došel k intuitivnímu poznatku, že kolem roku 2000 došlo k jevu, který jsem nazval „rozlomení generace“. Větší část, zhruba 65% se dokázala adaptovat na změněnou společnost, dokázala využívat nových pozitivních možností ve společnosti a vyrovnat se s negativními společenskými jevy. Menší, ale nemalá část generace se propadá v důsledku negativních jevů ve společnosti. Klíčová je v této situaci rodina, kvalitní funkční rodina směřuje dítě a mladého člověka na trajektorii pozitivního sociálního zrání, pomáhá ve formování kvalitního a zdravého životního stylu a hodnotové orientace. Při absenci takové rodiny je jedinec vydán napospas mechanismům neoliberální nemocné společnosti.

Kolem roku 2000 také dochází k historicky ojedinělé události až civilizačního významu. Propast mezi generacemi je současně přelomem mezi epochami a to mezi epochou gramotné kultury a epochou kyberkultury. Generací seniorů kolem roku 2000 vrcholí v české kultuře a společnosti gramotná kultura. Žádná předchozí generace tolik nečetla a neznala českou a světovou literaturu, včetně poezie jako právě tato. Ve svém mládí její příslušníci byli

abonenty Klubu přátel poezie, Čtenářského klubu Máj a jiných, v nichž knihy, včetně poezie, vycházeli ve více než stotisícových nákladech. Čtvrteční fronty před knihkupectvími v šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech jsou v současnosti konjunkturálně propagandisticky vysvětlovány tím, že v „komunistickém“ Československu nevycházely knihy nebo ve zcela nedostatečných nákladech. Fronty však byly především projevem čtenářského zájmu a kulturnosti životního stylu velkých skupin populace. Dokonce nelze jednoznačně říci, že fronty vyjadřovaly převis poptávky nad nabídkou, protože často se dostalo na všechny lidi ve frontě. Lidé sledovali týdeník Nové knihy a s předstihem věděli jaké knihy se budou ve čtvrtek prodávat a na knihy se netrpělivě těšili.

Do roku 2000 stará generace ještě nevládla počítačovou gramotností a nedisponovala ICT. Naopak mladá generace přestávala číst, zato byla ve značné míře počítačově gramotná, přesouvala se již do kyberprostoru, žila ve virtuální realitě, spoluformovala a konzumovala kyberkulturu. Tyto trendy jsem exaktně zaznamenával na základě časové řady výzkumů od roku 1992. Sledoval jsem vlastnictví knihovny s 200 a více svazky a osobního počítače. Ve výzkumu pomocí časového snímku jsem sledoval objem času věnovaného četbě a také knihy, které respondenti přečetli. Propad četby byl v devadesátých letech dramatický a nepřímo závislý na věku. Čím nižší věk, tím méně četby. Přesun mladé generace do kyberprostoru za kyberkulturou měl i další dopady.

Formování moderního českého národa úzce souviselo s kulturou, literaturou, hudbou, divadlem, ale také s přenosem světové kultury do českého prostředí. Známá je idea T.G.Masaryka, že státy se udržují idejemi, kterými vznikly. V logice této myšlenky měla pro český národ kultura, především literatura, divadlo a hudba nadstandardní a specifické postavení. Spisovatelům, hercům, dramatikům byl národem přiřazován až nereálný, magický význam. I to se touto generací mění. Přejít od četby ke kyberkultuře je také přechodem od národního ke globálnímu, především k masové kultuře. To je také příčinou trendu čtvrté a páté generace - oslabování hodnoty národa a oslabování vlastenectví.

To se děje i pod tlakem médií, které spíše nadužívají pojem nacionalismus s negativní konotací. Pojem vlastenectví se z médií vytrácí a pokud se objeví, tak v negativních souvislostech. Státní instituce (BIS) dokonce zařazuje zdůrazňování hodnoty národa mezi projevy extremismu, v čemž jsou následovány i některými neziskovými organizacemi.

Počátkem devadesátých let byl zrušen stěžejní směr základního výzkumu mládeže, zrušeno akademické pracoviště k výzkumu mládeže i ostatní pracoviště v rámci jiných organizací. Zdůvodněním těchto kroků bylo, že mládež jsou občané jako každý jiný a není

třeba jim věnovat pozornost. Projevem postoje některých politických sil k mladé generaci a k její vzdělanosti bylo také zrušení klíčové akademické pedagogické instituce - Pedagogického ústavu J.A.Komenského ČSAV.

Zanikl také odborný bulletin Impuls a po zvolení doc. F. Koudelky předsedou sekce mládeže Československé sociologické společnosti v roce 1990 zanikla de facto i sekce sociologie mládeže v rámci sociologické společnosti. V roce 1991 došlo k pokusu o institucionalizaci výzkumu mládeže vytvořením Výzkumného a informačního střediska v rámci Institutu dětí a mládeže (P.Sak), který dokonce v letech 1992 –1995 vydával odborný bulletin Mládež-stát-společnost (J.Marhounová, V.Dubský). V roce 1995 přestalo bulletin financovat Ministerstvo školství, mládeže a sportu a další dva roky bulletin ještě vydával Dům dětí a mládeže hl.m.Prahy.

V devadesátých letech se český výzkum dětí a mládeže na mezinárodní úrovni zapojil především do pedagogických výzkumů, zabývajících se mezinárodní komparací znalostí a kompetencí (v rámci výzkumů OECD PISA, realizovaný Ústavem pro informace ve vzdělávání) a do Eurobarometru mládeže (F.Pelka, Institut dětí a mládeže).

V devadesátých letech postupně nabýval při organizaci vědy na významu grantový systém, který do určité míry nahradil absenci výzkumných pracovišť, zaměřených na mládež. Při neexistenci vědecké koncepce v oblasti výzkumu mládeže je na odpovědnosti a vědecké erudici jednotlivých badatelů, zda společnost získá vědeckou reflexi o své mládeži a v jaké míře a kvalitě. Není však v možnostech jedinců ve vědě na základě dílčích a grantových výsledků vytvářet kumulativní poznání vědecké disciplíny.

Od počátku devadesátých let o určitou syntézu empirických poznatků o mládeži usiloval Petr Sak. Zabýval se sociální deviací mládeže, hodnotovými orientacemi, volným časem a aktivitami, spiritualitou mládeže, vývojem generace a jejím vlivem na reprodukci společnosti, sociálně ekonomickým postavením mládeže, sociálním zráním a sociálním polem člověka a jeho digitalizací, problematikou médií, nových informačních technologií a kyberprostoru ve vztahu k mládeži, politickou participací mládeže a jejím místem v politickém systému, postavením mládeže v evropské integraci a v utváření nové evropské identity. Vědecké poznatky z deseti vědeckých grantů a z dalších sociologických výzkumů zveřejnil v publikacích Proměny české mládeže (2000) a Mládež na křižovatce (2004).

Kolem roku 2000 byla propast mezi generacemi z důvodů gramotné kultury a kyberkultury nejhlubší. Hluboký generační příkop v roce 2000 se postupně vyplňoval tím, jak si stará generace postupně osvojovala počítačovou gramotnost, technologie se pro ní stávaly

disponibilní a tím se i této generaci digitalizoval životní styl a vstupovala do kyberprostoru a účastnila se kyberkultury. V roce 2011 využívalo počítač a internet kolem 40% seniorů ve věku 60 – 70 let. Tato propast se podílela i na tom, že vztah mezi mladou a starou generací je nejhorší jaký kdy v české společnosti byl, zvláště pokud jde o vztah mládeže ke staré generaci, a to především vinou politiků, novinářů a médií. Ilustruje to například nechutný a hloupý klip natočený uznávaným režisérem Zelenkou a namluvený herečkou Issovou a hercem Mádlem „Přemluv bábu“.

Kolem roku 2000 plynule dochází k nástupu další generace mládeže. **Přechod k páté generaci** nemá ostrou hranici a faktorem tvořícím tuto hranici je věk, v němž dětem této generace vstupovaly ICT do života. Čtvrtá generace do roku 2000 prožila ještě část života bez ICT v časoprostoru přirozeného světa. Jako děti si ještě hráli venku a hrozba „zarachem“ od rodičů měla smysl. V páté generaci je již počítač „vedle kolébky“ a mobil je hračka batolete. V páté generaci se ICT postupně stále silněji zmocňují osobnosti, života, životního stylu dalších populačních ročníků.

Jaké jsou charakteristiky páté generace?

- Generace je mimořádně diferencovaná. Vedle znaků platných pro větší část generace najdeme protikladné znaky spojující vrstvy či skupiny generace. Od poloviny devadesátých let je mládež subjektem pokračující sekularizace české společnosti, ale současně v této generaci je nejsilnější skupinou s ideovým či duchovním zaměřením katolická mládež a výrazné jsou i skupiny orientované na niternou spiritualitu, esoteriku či buddhismus;
- generačním znakem je orientace na spotřebu, konzumerismus, ale část generace tuto orientaci odmítá a hledá alternativní životní styl;
- u této generace již nacházíme také kritickou reflexi společnosti a reakce na ní. Přestože je silně manipulována médii, její vědomí již není pouze výrazem vymytého mozku médií a implantované propagandy, ale je také odrazem jejich života, tedy bytí;
- za posledních pět let došlo k výraznému posunu reflexe vlastního života a budoucnosti. Od vize růžové bezproblémové budoucnosti se členové mladé generace posunuli k vnímání rizik, stresu a ke strachu z budoucnosti;
- tato generace se nachází ve stavu historického bezvědomí. Říci, že nezná historii by byl eufemismus. Naše fantazie není tak bohatá, abychom si dokázali představit, co vše je možné neznat. Nejde však pouze o znalosti, ale také o velmi rozšířený naprostý nezájem o dějiny;
- vedle neznalosti historie se jedná o odlišný rozměr života oproti celé řadě generací. Zdá se, že v minulých stoletích součástí života Čechů byla historie jejich předků a na tuto sociální vlastnost navazovalo národní obrození. Zatímco dříve znali Češi staletí starou historii,

v současnosti není nic výjimečného, když vysokoškolští studenti neví, že bylo nějaké Pražské jaro a události listopadu 1989. Možná, že vliv na tuto skutečnost má digitalizace života. Přirozený svět historii má, virtuální realita v kyberprostoru však ne;

- zatímco první generace chtěla budovat sociálně spravedlivou společnost a tím budovali její příslušníci i své individuální životy a druhá generace se snažila společnost reformovat a napravovat stalinské deformace, poslední dvě generace mládeže nespojují společenskou dimenzi života se svým individuálním životem. Přestože vůči společnosti jsou velmi kritičtí a politiky všeobecně pohrdají, nejsou ochotni věnovat energii nápravě společnosti s rizikovou nadějí, že tím zlepší i svůj život. Převládá názor, že individuální aktivitou by stejně nic nezměnili. Výjimky mezi mládeží, směřující do politiky mají často zcela jinou motivaci než nápravu společnosti. Korupce, klientelismus a prebendy, lehké živobytí, moc a život na obrazovce jsou mnohdy pravou příčinou politické kariéry mladých lidí směřujících do politiky, proti trendu generace;
- pátou generaci charakterizuje zájem o život v zahraničí, u některých s předpokladem pozdějšího návratu do Čech, velká část však s návratem nepočítá. Podle nejnovějších údajů 20% lékařů ihned po ukončení studia odchází do zahraničí, další odcházejí později. U studentů vysokých škol je podíl uvažujících o životě v zahraničí více než poloviční. Příčinou takových rozhodnutí je přesvědčení mladé generace o korupci, klientelismu, byrokracii a dalších příznacích nemocné české společnosti. Neodrazuje je ani nezaměstnanost v cílových zemích, protože pro profesionální start považují poměry v české společnosti za horší. Ani po okupaci v srpnu 1968 neuvažovalo o emigraci tolik mladých lidí jako v současnosti;
- ztráta smyslu v přirozeném světě je také jednou z hlavních charakteristik současné mladé generace - odchody z přirozeného světa. Existence mimo přirozený svět je společná bytí prostřednictvím drogou změněného vědomí v „jiném světě“ nebo po přechodu digitální bránou prostřednictvím nových technologií v kyberprostoru. Drogou změněné stavy vědomí a virtuální realita se odlišují cestou dosažení, mají jiný charakter, ale společnou existenci mimo přirozený svět. Již v situaci, kdy ICT disponovalo kolem 10% mladé generace z výzkumu vyplynulo, že skupina s nejvyšším indexem komputeriažce měla k drogám nejbliže;
- souběžně je generace nositelem několika sociálních znaků, které v souhrnu destruuji rodinu. Již delší dobu je generace pod vlivem společenské preference homosexuality a genderového tlaku, potlačující ženská specifika, včetně nezastupitelných hodnot ženství a mateřství. Tlak na kariéru vede k single životu žen, k odkládání mateřství a k poklesu natality. Problémem

jsou pro mladé ženy i současní mladí muži, které vnímají jako tzv. „mamánky“, bez odpovědnosti a samostatnosti. Destruktivní tlak na rodinu se tak sbíhá s destruktivním tlakem na stát, národ a vlastenectví;

- oproti prvním třem generacím nalézáme u současné generace zásadní rozdíl v souběžném studiu a zaměstnání. Zatímco generace, z níž výběrově studovalo na vysokých školách 9%, pouze studovala, generace, z níž studuje na vysoké škole 60%, zvládne vedle studia ještě zaměstnání na plný úvazek;
- v současné mladé generaci můžeme také pozorovat zajímavý fenomén studia několika vysokých škol, často vzájemně obsahem nekompatibilních. Někdy jsou studovány postupně, jindy paralelně. Vnější shodnost skrývá dva druhy motivace, odlišné životní styly a životní strategii. Jeden směr studiem odsouvá nástup do praktického života, svým způsobem znamená odmítání dospívání. Status studenta má svá ekonomická specifika, svébytný životní styl.

Druhý směr vyjadřuje životní strategii na jistotu, „čím více vysokoškolských diplomů, tím větší šance na uplatnění v turbulentní a nejisté době“;

- známý problém západní společnosti odcizení a osamocení se šíří i v této generaci. Strach z osamocení je silný i mezi ...náctiletými. V tomto pocitu jsou hned za seniory a také oni se více bojí osamocení než smrti. Oproti seniorům jim kybersociálně pomáhá z jednoho druhu osamocení, aby je do jiného zase uvrhlo;
- největší podíl na formování generace a na její jedinečnosti mají ICT a jejich průnik do osobnosti, životního stylu a života mládeže. Jedinec, generace a společnost se komputerizují a digitalizují do podoby kompatibilní s informační společností. Zhruba od roku 2000 můžeme u mládeže pozorovat postupný zásadní nárůst vlivu ICT na všechny jevy spojené s člověkem a se společností;
  - formování virtuálních názorů a postojů probíhá rychlostí připomínající explozi či epidemii, která má své vlastní příčiny, zákonitosti a průběh. Nové technologie dávají vzniknout novému typu sociability a sociálních entit v sociálních sítích. Sociální sítě připomínají „virtuální včelstvo“, pulsující a existující díky permanentnímu sdělování. Podstatou není obsah, ale aktivita jeho přenášení a sdílení. To ho tvoří a udržuje při životě. Toto „pulsující virtuální včelstvo“ vytváří závislost jedinců na sobě, na svém pulsujícím sdílení. Jedinci „včelstva“ musí neustále udržovat soulad s obsahem, tedy s podstatou včelstva. Hučící virtuální úl - sociální síť předává „informace“, jejichž přijímáním a předáváním jedinec potvrzuje svou příslušnost k „včelstvu“. „Informace“ přenášené ve „virtuálním včelstvu“ jsou jakousi vibrací, na kterou se virtuální identita

musí naladit, sdílet a předávat. Cílem je být „in“, být „cool“, což se vlastně učí od dětství. Podstatou je předávání informací a jejich sdílení, nikoliv jejich analýza a zpracovávání prostřednictvím myšlenkových operací. Pochopit racionalitu názorů a postojů jedinců „virtuálního včelstva“ je obtížné, protože jejich podstata není kognitivní. Miniaturalizované technologie v současnosti umožňují permanentní připojení, přítomnost v kyberprostoru. Příslušník mládeže za den vstoupí do kybeprstoru (klikne) v průměru zhruba stosedmdesátkrát (170x).

Klasická typologie řízení člověka Davida Riesmana (Riesman, 1967) se mění virtuálním řízením prostřednictvím sociálních sítí;

- za digitalizací životního a sociálního pole následuje digitalizace životního stylu a dále „jakási digitalizace člověka“. Propojení této generace s ICT je tak zásadní a určující, že bývá tato generace nazývána generací sítí (net generartion);
- vyrovnávání se s digitalizací je mezi mladou generací diferencované, včetně extrémních reakcí vedoucí až k závislosti a k dalším negativním jevům;
  - zvláště mezi dětmi, ale i mezi mladými lidmi extrémní trávení času s ICT vede nejen k závislosti, ale i k narušení normálního vývoje neuronů v mozku. M.Spitzer vycházející především z korejských výzkumů shrnuje souhrn negativního vlivu ICT na děti a mládež pod pojem digitální demence (Spitzer,2015);
  - další jev je nazýván na základě největší rozšířenosti v Japonsku hikikomori. Odhaduje se, že se dotýká 20% japonské mužské populace ve věku 15-34 let, spíše nadprůměrně inteligentních. Tito jedinci žijí u rodičů v jednom pokoji, z něhož měsíce nevycházejí. Rodiče je také živí. Spí převážně ve dne a v noci jsou na počítači. Nejsou schopni společenské interakce, tím méně života ve společnosti. Ze společnosti je vyhnala psychická neschopnost vyrovnat se s tvrdými nároky konkurenční společnosti a přitáhla je přívětivější virtuální realita v kyberprostoru, na níž jsou schopni se adaptovat a v ní žít.

Tato kategorie mladých lidí se vyskytuje i v jiných západních společnostech. Britové spočítali, že je milion „neetníků“ stojí ročně nejméně 3,6 miliardy liber, a to jak na výdajích, tak na ušlých daňových příjmech;

- význam ICT je tak zásadní, že formuje i životní styl. Na datech našich výzkumů zpracovala problematiku životního stylu v informační společnosti Karolína Kolesárová. V monografii „Životní styl v informační společnosti“ na základě hodnot a volnočasových aktivit konstruuje pomocí faktorové a clusterové analýzy typy životních

stylů a následně analyzuje sociální charakteristiky každého životního stylu a aktivity spojené ICT v jednotlivých životních stylech.

Pohled na zřetěžené generace mládeže ukázal na silnou souvislost mezi generacemi a společenskou dynamikou. Srovnání generací ukazuje na větší proměnu mládeže mezi např. první budovatelskou generací a pátou kybergenerací než si běžně uvědomujeme. Nejedná se přitom o po tisíciletí opakované kritizování mládeže starou generací, které má však věcné oprávnění, stejně jako opačná kritika starých mladými, ale o nové kvality, jichž je současná generace mládeže nositelem, a které jsou důsledkem velkým změn ve společnosti. Pohled na mládež je pohledem společnosti do zrcadla.

POUŽITÁ LITERATURA:

- FROMM, E. 1992. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1992. 170 s. ISBN 80-206-0181-3.
- FROMM, E. 2009. *Cesty z nemocné společnosti, sociálně psychologická studie.* Praha: Earth Save, 2009. 342 s. ISBN 978-80-86916-10-1.
- FROMM, E. 1992. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1992. 170 s. ISBN 80-206-0181-3.
- Holda, D. Matějovský, A. 1989. Ontologické či marxistické pojetí mládeže? Praha: Impuls. 1989.
- INGLEHART, R. 1988. The Renaissance of Political Culture. *The American Political Science Review.* 1988. (82)4, s. 1203-1230.
- KOLESÁROVÁ, K. 2016. *Životní styl v informační společnosti,* Praha: UJAK. 2016.
- KŘENKOVÁ, R. 2015. *Peřiny a chléb.* Praha: Torst. 2015.
- MÁCHA, K. 1966. *Mladá generace, známá i neznámá.* Praha: SPN. 1966.
- MANNHEIM, K. 2007. Problém generací. *Generace. Sociální studia,* Brno: FSS MU, 2007. č. 1-2, s. 11-44. ISSN 1214-813X.
- RIESMAN, D., DENNEY, R. a GLAZER, N. 1968. *Osamělý dav: Studie o změnách amerického charakteru.* Praha: Mladá fronta, 1968. 365 s.
- SAK, P. A KOL. 1986. Analýza sociální struktury čs. mládeže a prognóza jejího vývoje do roku 2010, Praha: ÚFS ČSAV, 1986. 455 s.
- SAK, P., KABÁTEK, A., JEŘÁBEK, H. 1986. K teoreticko metodologickým otázkám výzkumu mládeže, Praha: ÚFS ČSAV, 1986. 204 s.
- SAK, P. A KOL. 2007. *Člověk a vzdělání v informační společnosti.* Praha: Portál, 2007. s. 280. ISBN 978-80-7367-230-0.
- SAK, P. 2000. *Proměny české mládeže.* Praha: Petrklíč, 2000, 291s. ISBN 80-7229-042-8

- SAK,P., SAKOVÁ, K. 2004. Mládež na křižovatce. Praha: Svoboda Servis, 2004. 240 s.
ISBN 80- 86320-33-2
- SAK,P., KOLESÁROVÁ,K. 2009. Tři generace. Nepublikovaná výzkumná zpráva z výzkumu realizovaného v rámci grantu MŠMT ČR Proměna sociálního obsahu kategorie generace seniorů. Příspěvek k sociologii třetího věku. Praha. 2009.
- SAK,P. KOLESÁROVÁ,K. 2012. Sociologie stáří a seniorů. Praha: Grada: 2012. ISBN 978-80-247- 3850-5
- SAK, P., KABÁTEK, A. 1989. Teoreticko metodologické poznámky k výzkumu mládeže a generací. Sociologický časopis, 1989, č.1,
- SAK,P., KABÁTEK,A. 1985. Místo a úloha mládeže ve společenské reprodukci. Sociologický časopis, 1985, č.5
- SPITZER, M. 2015. *Digitální demence: jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*. 1. vyd. Brno: Host, 2015. 341 s. ISBN 978-80-7294-872-7.
- TOTI,G. 1966. Právo na lenost. Praha: Mladá fronta, 1966.

Kontaktní údaje: Sak, Petr, doc., PhDr., CSc.
sak@mbox.dkm.cz